

LEONTJEWS VIRKSOMHEDSBEGREB - OG MENNESKETS VIRKSOMHED

Benny Karpatschof

Jeg vil i denne artikel foretage en undersøgelse af Leontjews virksomhedsbegreb med henblik på at finde basale uklarheder og modsigelser i dette begreb for herigennem at bidrage til en sådan berigelse af virksomhedsbegrebet, at det kan komme til at indtage en helt central position ikke alene i psykologien, men også i samfundsvidenskaben. Artiklen er opbygget af fire afsnit. I det første afsnit forsøger jeg at foretage en videnskabsteoretisk bestemmelse af psykologi, en bestemmelse der er lige så meget præget af Sève som af Leontjew. I det andet afsnit skitseres Leontjews udviklingsopfattelse. Hvorefter selve Leontjews virksomhedsbegreb analyseres i afsnit 3. I det afsluttende, fjerde afsnit peges der på nogle muligheder for at overskride uklarhed og bornerthed ved Leontjews virksomhedsbegreb. Denne selvstændige begrebmæssige exposition tager sigte på at integrere de nuværende socialpsykologiske, personlighedspsykologiske og psykopatologiske discipliner under en og samme virksomhedsteori.

1. Psykologiens koblingsproblemer

Et enestående træk ved Leontjew er, at han på så vidtspændende og ofte overbevisende måde formulerer en sammenhængende konception af hele psykologien. Bredden i Leontjews projekt bringer ham langt ud over psykologiens traditionelle grænser. Faktisk kan Leontjew kun forstås, hvis han ses som en psykolog, der har det ene ben solidt plantet i en evolutionsteoretisk biologi og det andet i en historisk materialistisk samfundsvidenskab. Hermed opstår der imidlertid to grundlæggende problemer for en psykologisk *universal-teori* (og der er faktisk tale om intet mindre en universal-teori for så encyklopædisk en forsker som Leontjew).¹ Det er henholdsvis det psyko-biologiske og det psyko-soziale problem.²

1.1 *Det psyko-biologiske problem*

Leontjew bruger hele den første del af sit hovedværk "Problemer i det

psykiske udvikling" (Leontjew, 1977) til at afgrænse begrebet "det psykiske" og til at udvikle en teori om dette psykiskes opståen. Ud fra den genspejlingsteori, der er Leontjews tunge leninistiske bagage,³ ser han det psykiske som et biologisk fænomen, der er knyttet til hvad han kalder *sensibilitet*. Sensibiliteten er imidlertid ikke et oprindeligt biologisk karakteristikum.

Om de simpleste organismer skriver Leontjew:

Deres eneste, nødvendige almene livsfunktion kan man betegne som *simpel irritabilitet*, der ytrer sig i organismens evne til at reagere med specifikke processer på disse eller hine livsvigtige indvirkninger.⁴

Først med komplicerede flercellede organismer, der har udviklet sanseorganer, opstår hvad Leontjew kalder *sensibilitet*. Leontjew forstår herved en udspaltning af den primitive irritabilitet, således at der nu opstår en højere udviklet middelbar irritabilitet:

Sensibiliteten (evnen til at sanse) er genetisk ikke andet end en form for irritabilitet, der sætter organismen i forbindelse med andre indvirkninger, som orienterer den om omverdenen og som opfylder en signalfunktion.⁵

Leontjew ser altså ikke biologiens og psykologiens genstandsområder som sideordnede substantialiteter. Ud fra sit evolutionsteoretiske udgangspunkt og ud fra sin dialektisk materialistiske referensramme ser Leontjew psykologiens genstandsområde, som noget der er opstået af biologiens. Og som vi skal se i næste afsnit fortsætter Leontjew sin genetiske tankegang til og med den særlige form, som det psykiske har fået med menneskets tilsynkomst. Vi kan derfor ikke placere Leontjews psyko-sociale koblingsteori blandt de reduktioniske eller dualistiske retninger, der har præget den vestlige psykologi-historie. For Leontjew er psykens højeste udviklingsform, den menneskelige personlighed, hverken noget der kan reducere til "det biologiske" eller noget herfra radikalt adskilt af en særlig åndelig beskaffenhed. Det er en ærlig sag at afvise den dialektiske materialismes psyko-biologiske koblingsteori, men det vil nok være rimeligt at gøre sig klart, hvad det er som man forkaster. Således bl.a. at der er tale om et afgørende brud med den klassiske europæiske metafysiks traditionelle retninger.

1.2 Det psyko-sociale problem

Leontjew formulerer selv det psyko-sociale problem meget præcist:

Hvori består nu den konkrete forbindelse mellem et menneskes individuelle psykiske særegenheder og dets samfundsmæssige væren? Eller anderledes udtrykt: Hvorledes kan man gå fra analysen af de samfundsmæssige livsbetingelser til analysen af et menneskes individuelle bevidsthed.⁶

Og Leontjew giver selv følgende bud på dette koblingsproblem:

Svaret på dette spørgsmål gives ud fra den grundlæggende kendsgerning, at et menneskes bevidsthedsstruktur lovmæssigt er forbundet med dets virksomhedsstruktur.

Sève har ligefrem foreslået et særligt begreb "juxtastruktur" til at begribe denne kobling,⁷ men selve juxtastrukturbegebet forbliver et spørgsmål, snarere end et svar. Et *explanadum* og ikke et *explanans*. I Elstrup Rasmussens artikel "Den menneskelige psykes idiogenese" (Rasmussen, 1980) finder vi et dristigt forsøg på at kombinere Sève's videnskabsteoretiske problemstilling med Leontjews virksomhedsbegreb. Det sker gennem en tese, der består af den simplest tænkelige relation mellem de to begreber:

Juxtastruktur er virksomhed.

og forfatteren uddyber sin tese på følgende måde:

Udsagnet "juxtastruktur er virksomhed" indebærer dermed, at juxtastrukturen i sin virksomhedsform fremtræder som henholdsvis *samfundsmæssigt arbejde* og *personlig aktivitet* med virksomhed som deres basale enhed, hvor virksomheden som arbejde bestemmes sociogent, medens den som aktivitet bestemmes idiogent.⁸

Hermed har jeg allerede antydnet, at Leontjews virksomhedsbegreb kan videreudvikles langt ud over forfatterens eget værk. Men inden jeg fremturer hermed, skal jeg først forsøge at referere Leontjews egen tankegang.

2. Psykologiens udviklingsdimensioner

Jeg nævnte i indledningen den store bredde i Leontjews teoridannelse. En bredde, der omfatter fylogenesen, kulturhistorien såvel som udviklingspsykologien. Vi skal nu se, hvordan netop disse 3 udviklingsteorier danner skelettet i Leontjews arbejde.

2.1 artsudviklingsteorien hos Leontjew

Vi har allerede set, hvordan Leontjew opererer med irritabiliteten som det

oprindelige biologiske virksomhedsbegreb. Med de højere udviklede fler-cellede dyr fremkommer sensibiliteten som en op-hævelse af irritabiliteten. Sensibilitetens første stadium kalder Leontjew for "den elementære sensoriske psykes stadium". Dernæst sker der endnu et spring til "den perceptive psykes stadium". Leontjew antyder, at dette spring er forbundet med hvirveldyrenes overgang til livet på fastlandet, men han understreger samtidig at det først er hos pattedyrene at den perceptive psyke kommer til egentlig udfoldelse. Af hensyn til menneskeaberne med deres uomtvistelige kognitive præstationer reserverer Leontjew derefter et særligt stadium, som han kalder for "intellektets stadium". Det sidste stadium er forbeholdt mennesket. Dette stadium kalder Leontjew for "den menneskelige bevidsthed"

2.2 kulturudviklingsteorien hos Leontjew

Med den menneskelige bevidstheds fremkomst går artshistorien for så vidt i stå. Eller rettere sagt den ophæves til kulturhistorie. Leontjews næste afsnit (Del II, afsnit III) er helliget dette spørgsmål. Stærkest står her analysen af "ursamfundet", altså palæolithicum, den kultur vi kalder for samlers- og jægerkulturen. Dernæst forsøger Leontjew at analysere konsekvensen af klassesamfundets opståen, og han slutter så af med en demonstration af det socialistiske samfunds velsignelser. Specielt det sidste afsnit er faktisk ikke særligt godt. Vi skal i næste afsnit se nærmere på det kulturhistoriske indhold i Leontjews virksomhedsbegreb.

2.3 personlighedsudviklingsteorien hos Leontjew

Med fremkomsten af menneskelig bevidsthed går artshistorien over i kulturhistorie. Samtidig går den rent biologiske ontogenese over i personlighedsudvikling, den bliver til *idiogenese* (jvf. Rasmussen 1980). Efter sin hastige gennemgang af "bevidsthedens historiske udvikling" afslutter Leontjew derfor sin bog med den rent udviklingspsykologiske del III. Også her opererer Leontjew med en række stadier, og også her er det virksomhedsbegrebet der er det centrale i udviklingsteorien. Faktisk forestiller Leontjew sig, at det er selve den indre dynamik i et stadiums "dominerende virksomhed", der er grundlaget for skiftet til det næste stadium.

Vi skal ikke her fordybe os i selve Leontjews udviklingspsykologi, der utvivlsomt er den mest gennearbejdede af bogens 3 teorier, men blot understrege, at de 3 teorier hænger sammen, og at de begrebsmæssigt først og fremmest hænger sammen gennem virksomhedsbegrebet.

3. Leontjews virksomhedsbegreb

Man kan spørge, om et så omfattende begreb, der skal forbinde 3 enorme videnskabsområder og som skal dække så kolossale udstrækninger i tid og rum, om dette begreb overhovedet kan have noget præcist videnskabeligt indhold.

Principielt mener jeg dette spørgsmål må besvares positivt. Men samtidig kan det næppe undre, at selve arbejdet med at udvikle en sammenhængende teoribygning, der omfatter hele virksomhedsbegrebets udstrækning, dette arbejde har oversteget et enkelt forskerlivs begrænsninger. Når vi i dette afsnit skal se på uklarheder og svagheder ved Leontjews virksomhedsbegreb, må det derfor opfattes - ikke som en afvisning af hans værk - men tværtimod som et ønske om at fortsætte dette værk, hvor kultur- og individualhistoriske begrænsninger hos Leontjew har efterladt det til hans efterfølgere.

Leontjew giver selv en meget klar definition af virksomhedsbegrebet:

Del. Vi vil afgrænse de specifikke processer, som et levende væsen fuldbyrder, og i hvilke subjektets aktive forbindelse med virkeligheden ytres, fra andre forløb og betegne dem som virksomhedsprocesser.⁹

Og han skriver videre:

Livsprocessens grundlæggende "enhed" er organismens virksomhed.¹⁰

Da Leontjews begrebsarbejde er dialektisk og ikke reduktionistisk, må han imidlertid udvikle (ophæve) dette begreb i og med de historiske udviklinger (ophævelser), som begrebet skal beskrive. Det er her problemerne melder sig.

3.1 Virksomhed og genspejling

Som vi har set i forrige afsnit er virksomheden Leontjews udviklingsteoretisk fundamentale begreb. Det er knyttet til de mest primitive livsformer, nemlig dem hvis livsfunktion er "simpel irritabilitet". Først med det næste fylogene stadium - "den sensoriske psykes" optræder der en specifik *genspejling*, og det er for så vidt konsistent med Leontjews explicitte afgrænsning af det psykiske til livsformerne fra dette stadium. Leontjew polemiserer direkte mod ikke blot helt extreme positioner som pan- og antroposykisme, men også mod bio- og neuropsykisme.

Utilfredsstillende er det imidlertid, at forholdet mellem disse to helt grundlæggende begreber aldrig bliver klargjort. Ja man kan ligefrem undre sig over, hvor systematisk det er lykkedes Leontjew at holde dem adskilt.

Jeg har tidligere (Karpatschof, 1980) kritiseret genspejlingsteorien, og skal her kun tilføje, at det er mit klare indtryk, at når Leontjew aldrig forsøger at montere sine grundbegreber sammen, så er det fordi dette er umuligt. Hvor virksomhedsbegrebet udtrykker en fundamental aktiv relation mellem organismen og dets omverden, der udtrykker genspejling noget fundamentalt passivt. Og dette ændres ikke ved at tale om "aktiv genspejling". Herved bliver genspejlingsbegrebet blot aldeles meningsløst, idet det jo netop er skabt af Lenin i den polemiske hensigt at reducere ideerne og dermed filosofernes produkter til en rent epi-fænomenal status.

Hvis man som Niels Engelsted (Engelsted, 1980) søger at udvikle en dialektisk materialistisk psykologi ved at gå bag om Lenin til Marx, og måske specielt Engels, så er dette genspejlingsbegreb en af de første skranker der må brydes. Hos Engelsted er der følgerigtigt tale om en pan-biologisk bestemmelse af psyken. Og psyken kan her defineres som *virksomhedens overordnede princip* (altså det som i Karpatschof, 1980 og Rasmussen, 1980, kaldes "logos").

3.2 Virksomhed og handling - i kulturhistorisk lys

Leontjew bestemmer den menneskelige virksomhed som den virksomhedsform, der er knyttet til arbejdet. Det indebærer en systematisk arbejdsdeling:

Allerede i den tidligste udviklingsfase af det menneskelige samfund opdeles den oprindeligt enhedsmæssige virksomhedsproces nødvendigvis mellem de enkelte produktionsdeltagere. Denne arbejdsdeling er i begyndelsen tilfældig og ubeständig. Først i løbet af den videre udvikling antager den form af en primitiv teknisk arbejdsdeling.¹¹

Nu er Kooperation jo ikke noget antropologisk specifikt, den kan også findes ikke blot hos pattedyr, men - omend i en analog og ikke homolog form - også hos f.eks. insekter. Afgørende ved den Kooperation, der kendetegner arbejdet, er imidlertid at den forudsætter bevidsthed. Og vi kommer nu frem til den bestemmelse af det menneskelige virksomhedsbegreb, som Leontjew udvikler i en analyse af det kooperative arbejde, der finder sted ved klapjagten. Leontjew ser her på den særlige arbejdsfunktion, der består i at jage byttet væk for herved at drive det hen mod de andre jægere, der ligger i baghold. Leontjew konstaterer, at den enkelte klappers virksomhed ikke i sig selv kan tilfredsstillende hans behov for næring eller klæder, og der følger nu en iagttagelse af såvel kognitions- som motivations-psykologisk indhold:

Det mål, som hans virksomhedsproces er rettet imod, falder ikke sam-

men med motivet for hans virksomhed; de to er adskilt fra hinanden.

Sådanne processer, hvis motiv og mål ikke falder sammen, vil vi betegne som handlinger. En klappers virksomhed, der skræmmer vildtet og driver det mod jægerne, er altså en handling.¹²

Jeg skal her lige indskyde, at det formentlig er et ret dårligt eksempel Leontjew vælger i sin analyse af den menneskelige virksomhed. Kooperativ jagt, også jagt som indeholder elementer af klapjagt, kendes nemlig også før mennesket, idet rovdyrenes jagtteknik i høj grad beror på et kompliceret samspil. Ligesom tilsvarende sprogteorier, der placerer sprogets oprindelse hos de fagter, der er blevet anvendt under jagten, er klapjagteksemplet nok en del af den antropologiske genre som Elaine Morgan (Morgan, 1973) har kaldt "tarzanismen". Hvor om alting er, kan eksemplet imidlertid bruges til at understrege en væsentlig antropologisk pointe, nemlig at den menneskelige virksomhed forudsætter nogle samfundsmæssige relationer, og at disse relationer kun kan eksistere, hvis de er kognitivt repræsenteret hos de enkelte individer, som medvirker i virksomheden. Dette understreger Leontjew på følgende måde:

De andre menneskers virksomhed danner følgelig det objektive grundlag for den specifikke virksomhedsstruktur hos det menneskelige individ. Det betyder: Med hensyn til dens opståen, dvs. under det historiske aspekt, genspejler forbindelsen mellem mål og motiv i virksomheden ikke de naturlige, men de objektive samfundsmæssige sammenhænge og forbindelser.¹³

Leontjew er klar over, at han ved at skelne mellem handling og virksomhed står over for et afgrænsningsproblem, og skriver derfor:

Vi betegner ikke enhver proces som virksomhed. Med denne term betegner vi kun de processer, som realiserer et eller andet menneskeligt forhold til virkeligheden og som tilfredsstillende et modsvarende behov for mennesket.¹⁴

Som supplement til denne virksomhedsdefinerende afgrænsning giver Leontjew også en handlingsdefinerende afgrænsning:

Handlingen er en proces, hvor motivet ikke falder sammen med den genstand, den er rettet mod, men derimod ligger i den virksomhed, som processen er trukket ind.¹⁵

Et yndet eksempel hos den meget pædagogisk orienterede forfatter på en handling, som ikke er en virksomhed, er en skoleelevs læsning af en bog - ikke for at beherske bogens indhold, men for at bestå en prøve. Vi er nu

fremme ved de to begrebslogiske problemer, som er knyttet til dette antropologiske virksomhedsbegreb.

A. Hvad er den logiske relation mellem *virksomhed* og *handling*?

B. Er der nogle mennesker, som lever uden at have nogen virksomhed?

Vi vil starte med spørgsmål A. Der er nogle steder, hvor Leontjew lægger op til, at *virksomhed* og *handling* er simpelt uforenelige begreber, ligesom f.eks. *jagt* og *agerbrug*. Ud fra denne begrebslogiske opfattelse er der altså tale om en simpel distinktion mellem to slags processer. Men andre steder, bl.a. i det sidst anførte citat, virker der som om Leontjew opererer med en helt anden relation mellem virksomhed og handling, nemlig en *mereologisk* begrebsrelation. Med en betegnelse introduceret af den polske logiker Lesniewski.¹⁶ Mereologien handler i modsætning til den klassiske logik ikke om relationer mellem klasser indbyrdes eller om relationer mellem klasser og deres elementer. Men derimod om relationen mellem en totalitet og en del af denne. I nyere tid har *systemteorien*¹⁷ i høj grad beskæftiget sig med mereologiske problemer.

Hvis spørgsmål A skal besvares mereologisk, så er Leontjews definatoriske forsøg på at "afgrænse" de to begreber fra hinanden temmelig meningsløse. Lige så meningsløs som at forsøge på at skelne mellem en finger og en hånd. Eller mellem Slaget ved Stalingrad og 2. Verdenskrig. På den anden side er der ingen tvivl om, at den mereologiske opfattelse er langt den mest frugtbare.

Vi kan nu se på eksemplet med den modvillige læser med henblik på spørgsmål B. Hvis det er beståelsen af prøven - og ikke bogens indhold - som er elevens motiv, kan vi så finde den virksomhed, som læsehandlingen er en del af? Forudsat naturligvis at vi anvender den mereologiske begrebslogik. Her giver Leontjew faktisk ikke noget svar. Der er noget, der tyder på, at han selv må have opfattet situationen negativt. Altså uden nogen virksomhed. Problemet er faktisk ikke blot knyttet til et måske lidt søgt eksempel, men til enhver menneskelig handling, der indgår i en samfundsmæssig kontekst af undertrykkelse eller fremmedgørelse. Slaven, der plukker bomuld. Pensionisten, der bruger sin tid på andespil. Eller den studerende, der skriver en afløsningsopgave, som hun slet ikke har lyst til at skrive.

Der er noget der tyder på, at Leontjews virksomhedsbegreb har nogle uformidlede værdi-mæssige bestemmelser. Sådant rigtig menneskelig virksomhed kun forekommer, når mennesker nok indgår i arbejdsdelinger, hvor motiv og mål bliver adskilt i tid eller rum, men hvor der ikke er tale om egentlige tvangsrelationer. I så fald er det forståeligt, at Leontjew behandler intervallet mellem ursamfundet og socialismen som et interregnum. For i denne kaotiske overgangstid kan hans teori nemlig slet ikke anvendes i sin nuværende form.

3.3 Virksomhed, handling og operation - i personlighedsteoretisk lys

I citatet på p. 56 indfører Leontjew en distinktion mellem mål og motiv. Jeg har i forrige afsnit forbigået denne tilsyneladende afgørende bestemmelse af forskellen mellem handling og virksomhed, fordi jeg har fundet disse specifikt psykologiske termer unødvendige i den kulturhistorisk orienterede analyse. Men det er klart, at hele Leontjews udviklings- og personlighedsteori er baseret på disse begreber, som vi derfor nu bliver nødt til at se nærmere på.

Problemet er, at disse begreber er overordentlig uklare, hvad der nok delvis hænger sammen med selve den uklare opfattelse af relationen mellem handling og virksomhed. Enklest er utvivlsomt begrebet *mål*. Det er, som det fremgår af ovennævnte citat, det resultat, som den givne handling er rettet mod. Dette mål er forholdsvist konkret, dvs. håndgribeligt, og det er, lige som handlingen, forholdsvist specifikt for den enkelte person, der er engageret i denne handling. Virksomheden er derimod ofte langt mere uhåndgribelig og individualiseret. I eksemplet med klapjagten foreligger denne virksomhed kun umiddelbart - formidlet gennem et system af betydninger, som forbinder de enkelte handlinger og deres konkrete mål. Det er netop her den nye kognitive funktion, som hedder bevidsthed, bliver en nødvendig forudsætning for den menneskelige virksomhed. Hvor målet kan foreligge sanseligt anskueligt (eller i alt fald umiddelbart knyttet til den sanseligt anskuelige situation), der foreligger motivet almindeligvis kun umiddelbart - qua et betydningssystem, hvis funktion netop er at kunne overskride det sanseligt anskuelige.

Motivets abstrakte karakter viser sig også i dets forholdsvis tidløse forekomst. Hvor handlingen almindeligvis har en meget tidsbegrænset karakter, der kan motivet foreligge over meget store tidsrum. Med agerbrugskulturen er tidsperspektivet for virksomheden således et helt år. Hele dette kompleks af forskellige enkelthandlinger bliver sammenholdt af et betydningssystem, der for så vidt kan siges at foreligge personlighedsteoretisk som et samlende motiv.

Hvor handlingen er det konkrete, bevidste bidrag, den enkelte på et givet tidspunkt yder til virksomhedens gennemførelse, der er *operationen* den ofte automatiserede udførelse af en bestemt handling eller del-handling:

Med operation forstår vi den måde, som en handling udføres på. Operationen hører til handlingens nødvendige indhold, men er dog ikke identisk med den. Den samme handling kan udføres ved hjælp af forskellige operationer, og med de samme operationer kan der udføres forskellige handlinger. Det kan forklares på følgende måde: Mens handlingen bestemmes af målet, afhænger operationen af de betingelser, som målet er givet under.¹⁸

Leontjew beskriver nu de indlæringspsykologiske forløb, hvorunder handlinger forvandles til automatiserede operationer. For den elev, der lærer at skyde foreligger der en lang række af bevidste del-handlinger, hvorimod:

For en øvet skytte er disse processer ikke selvstændige handlinger. Han fremkalder ikke hver gang deres mål i bevidstheden. En skytte behøver ikke at sige til sig selv: "Nu må jeg lægge geværet an" eller "nu må jeg holde vejret". Hans bevidsthed indeholder kun ét mål – at træffe i skiven. Han må beherske de operationer, der er nødvendige til skydningen.¹⁹

Hvor automatiseringen er handlingens forskydning "nedad", der beskæftiger Leontjew sig også med det modsatte fænomen, handlingens forskydning opad. Denne selvstændiggørelse af handlingen til en virksomhed omtaler Leontjew først i forbindelse med arbejdsdelingen, hvor den enkelte deltagers bidrag efterhånden udvikler sig eget motiv:

Denne forandring sker, idet der opstår en relativ konstant teknisk arbejdsdeling, hvor hvert menneske overtager en nøje fastlagt produktionsfunctio og derved udfører den samme fastlagte handling. Som en naturlig følge af denne kendsgerning (som allerede er beskrevet i den ældre psykologi) bliver denne handlingens motiv ophævet til målet. Selve handlingen bliver ligeledes omformet, denne gang dog ikke til en operation - som vi har skildret det ovenfor - men til en virksomhed med selvstændigt motiv.²⁰

Det er efter min opfattelse temmeligt uforståeligt, når der står, at *handlingens motiv bliver ophævet til målet*. Kun ved at ombytte motiv og mål bliver udsagnet meningsfuldt. Denne begrebsforvirring er iøvrigt gennemgående i de senere analyser af handlingers selvstændiggørelse til virksomhed.

Denne forskydning opad spiller en væsentlig rolle for Leontjews udviklingsteori. Denne udviklingsteori antager, at der for barnets forskellige udviklingstrin foreligger en *dominerende virksomhed*, som defineres således:

Vi betegner en virksomhed som dominerende, hvis de vigtigste processer, som forbereder overgangen til nye, højere udviklingstrin, tillige udvikler sig med denne.²¹

Noget uhyre frugtbart ved Leontjew er hans dynamiske motivationsbegreb, som er mere udførligt behandlet i (Leontjew, 1977b). Det er i mindst lige så høj grad virksomheden, der skaber behovene, som det er behovene, der skaber virksomheden. Af særlig betydning er her dannelsen af et motiv, der ophøjer en handling til en virksomhed:

Mellem virksomhed og handling er der nogle egenartede sammenhænge. Man kan for eksempel ophøje en virksomheds motiv til dens handlings umiddelbare genstand (mål). Dermed bliver handlingen til en virksomhed. Dette moment er overordentlig vigtigt. På denne måde opstår nye virksomhedsmåder. Vi støder her på det konkrete psykologiske grundlag for forandringerne af den dominerende virksomhed og dermed for overgangen fra et udviklingstrin til det næste.²²

Også her er der en efter min mening uforståelig sprogbrug, hvor der tales om at *ophøje en virksomheds motiv til dens handlings umiddelbare genstand (mål)* - i stedet for omvendt.

Leontjew anvender gang på gang gennem hele sit store værk udtrykket *virksomhedsstruktur*. Hermed forestiller han sig øjensynligt en nærmest systemteoretisk opbygning, f.eks. et hierarki som: virksomhed-handling-operation (og derunder måske funktion).²³

Det er imidlertid påfaldende, at selv om virksomhedsbegrebet i sin antropologiske udgave tager sit udgangspunkt i arbejdsdelingen, så når *virksomhedsstrukturen* hos Leontjew aldrig ud over det psykologiske niveau. Virksomhedsstrukturene er individuelle, og dermed er selve virksomhedsbegrebet det også.

Paradoxet i Leontjews virksomhedsbegreb er således, at på trods af hans explicitte udgangspunkt i et kollektivt arbejdsbegreb, så ender hans antropologi alligevel i en skinbarlig individualisme. I bedste fald kan Leontjew siges at forsøge på at udvikle det psykologiske grundlag for *arbejdet* som antropologisk grundbegreb. Og i værste fald kan han anklages for at vende tilbage til psyko-social dualisme, hvor individ og samfund er adskilte substanser, og hvor individet er tilpasset samfundet gennem sin evne til at genspejle de samfundsmæssige forhold.

4 En alternativ virksomhedsteori

Den på side 53 antydede videreudvikling af Leontjews teori forudsætter en radikal adskillelse af det psykologiske og det samfundsmæssige genstandsområde. Med menneskets fylogenetiske tilsynkomst er der nemlig ud fra virksomhedsteorien opståen ikke een, men to forskellige genstande: *det menneskelige individ* og *det menneskelige samfundssystem*. Hvor det menneskelige samfundssystems væsen er *kulturen*, er det menneskelige individs væsen *personligheden*. Derfor bliver henh. kultur og personlighed de grundlæggende begreber i den samfundsvidenskabelige og den psykologiske teori-dannelse.

Samtidig med at der eksisterer to radikalt forskellige genstande, forudsætter virksomhedsteorien imidlertid, at der kun foreligger een proces, nemlig *virksomheden*. Virksomheden er den samfundsmæssigt organiserede

de livsproces, hvis konkrete udførelse består i de handlinger, som de enkelte individer begår.

Her har vi nøglen til en forståelse af selve den antropologiske kobling. Koblingen mellem de to forskellige antropologiske genstande. Virksomheden er nemlig *utænkkelig* som kun knyttet til det ene, eller kun knyttet til det andet. Virksomheden hos menneskearten kan ganske simpelt kun foreligge i og med begge disse genstande på een gang.

Det betyder selvfølgelig også, at de to genstandsområders videnskaber kun til en vis grad kan udvikles uafhængigt af hinanden. Da de er så intimt sammenkoblet som tilfældet er, vil en isoleret psykologi nødvendigvis ende i en psykologisme, ligesom en isoleret sociologi nødvendigvis må ende i en sociologisme.

Imidlertid kommer samfundsvidenskabens og psykologisens teoridannelse til at adskille sig fra hinanden, fordi det genstandsmæssige og udviklingsmæssige perspektiv, som anlægges på virksomheden, er helt forskelligt. Samfundsvidenskaben ser virksomheden som en proces knyttet til samfundssystemet eller til et delsystem heraf, og den ser forandringerne i virksomheden som knyttet til den udvikling i kulturen, der kaldes *historie*.

Psykologien ser virksomheden som en proces knyttet til det enkelte individ, og den ser forandringer i virksomheden som knyttet til det biografiske forløb, som kaldes personlighedsudvikling.

Tilsyneladende foretager begge videnskaber altså en utilladelig abstraktion. Hvorfor kan man ikke i stedet holde sig til virksomheden selv - som en enhedsmæssig proces? Det kan man ikke, fordi denne proces i sig selv er abstrakt. Uden enten et psykologisk eller et samfundsmæssigt perspektiv bryder virksomhedsbegrebet sammen i en kaleidoskopisk ophobning af enkeltstående operationer.

Jeg vil i de to næste underafsnit se på virksomhedsstrukturen i først et samfundsmæssigt og dernæst i et personlighedsteoretisk perspektiv.

4.1 *Det ydre virksomhedshierarki - kulturen*

I Leontjews grundlæggende kulturhistoriske analyse af den menneskelige virksomheds opståen er det arbejdet som Kooperation, der er den grundlæggende ide. Ko-operation vil sige sam-arbejde, og det er samarbejdet i den udviklede form, som indebærer arbejdsdeling, der har Leontjews primære interesse. Hvad betyder nu denne simple arbejdsdeling, sådan som i Leontjews eget eksempel med klapjagten? Den involverer faktisk en genstand over individets niveau, nemlig den samfundsmæssige genstand som hedder en gruppe. Hermed har vi allerede to genstandsniveauer, hvortil virksomheden er knyttet: Det individuelle niveau, som vi vil kalde V_0 -niveauet, og det gruppemæssige niveau, som vi vil kalde V_1 -niveauet. Med nullet i betegnelsen for det individuelle niveau vil vi understrege, at en

virksomhed som kun er knyttet til et enkelt individ er en antropologisk umulighed (jvf. underafsnit 4.3).

Det er imidlertid kun i den allerførste samfundsformation, den pælæolitiske, at vi kan klare os med disse to virksomhedsniveauer. Allerede med den neolitiske agerbrugskultur opstår der et virksomhedsniveau, som ligger over gruppens. I de neolitiske bysamfund er der fast arbejdsdeling mellem forskellige producenter, der bytter varerne imellem sig. Med denne nye mere komplicerede økonomi foregår produktionen stadig på et V_1 -niveau, men bysamfundets totalvirksomhed er organiseret på et højere niveau, nemlig V_2 -niveauet. Først når vi har udvekslingerne med, bliver samfundssystemet foreståeligt.

Med den sumeriske og ægyptiske bronzealderkultur, som opstår for ca. 6000 år siden bliver de enkelte landsbyer i floddalene organiseret i centraliseret økonomi med en særlig embedsmandskaste, hvis eneste virksomhed er at administrere det system af produktion og udvekslinger, der kræver en skrift- og regnskabskyndig forvaltning, for overhovedet at kunne fungere.²⁴

Jeg vil foreslå den konvention at kalde det øverste virksomhedsniveau i et samfundssystem for V_n -niveauet. V_n -virksomheden er altså den samfundsmæssige totalvirksomhed. Bronzealder-samfundene er veldefinerede samfundsmæssige entiteter med geografiske grænser og med en militær og politisk organisation. Her er n altså mindst 3.

I bronzealderkulturens samfundsformation sker en uddifferentiering i det ydre virksomhedshierarki, således at bestemte øvre niveauer bliver knyttet til en bestemt samfundsmæssig funktion, der udøves af en bestemt samfundsmæssig klasse, mens det nederste niveau, produktionen som foregår på V_1 -niveau, bliver udøvet af en ufri klasse, slaver eller stavnsbundne bønder. Denne vertikale klassesdeling er samtidig en kategorial adskillelse af virksomheden i en *betydningsmæssig* kategori og en *operationel* kategori. Indtil da har enhver virksomhed haft det betydningsmæssige og det operationelle som sideordnede aspekter. Med bronzealderkulturens klassestruktur forvandles disse sideordnede, endnu kun abstrakt foreliggende, fremtrædelsesformer for virksomheden til en konkret dikotomi. En dikotomi, hvis ideologiske repræsentation i den europæiske metafysik har været den dualistiske spaltning i ontologien i en åndelig og en materiel substans.

En anden vidtrækkende opdeling, som finder sted med bronzealderkulturens klassesamfund, er spaltningen mellem instrumentelle og inter-personnelle relationer, hvis operationelle udtryk er henh. *techné* og *nomos*. Disses betydningsmæssige overbygninger er henh. *epistémé* og *étos*. Hermed kan vi opstille en samfundsmodel ud fra hvilken alle samfundsformationer fra og med oldtidens højkulturer kan analyseres.

Denne model, der er opstillet i (Rasmussen, 1980) og videreudviklet i (Rasmussen, 1981), bringes her i kondenseret form:

SAMFUNDSMODEL

niveau	side	
	transaktionarium	instrumentarium
betydningsmæssig operationel	etos nomos	episteme techne

I begrebet *det ydre virksomhedshierarki* lægges der måske op til en forestilling om en temmelig rigid pyramide af over-underordningsrelationer. Imidlertid kan den samfundsmæssige totalvirksomhed være organiseret meget forskelligt for forskellige virksomhedskategorier. I den kapitalistiske samfundsformation er det således karakteristisk, at der sker en uddifferentiering af virksomhedens produktions- og konsumtionsaspekt. En adskillelse, der er så radikal at selve virksomhedsstrukturen er helt forskellig. Hvor produktionsstrukturen består i samfundsmæssige delsystemer på et højt virksomhedsniveau, en stor koncern er således mindst et V_4 -system, der består konsumtionsstrukturen i delsystemer, såkaldte familier, som kun er V_1 -systemer. Et karakteristisk træk ved den kapitalistiske samfundsformation er iøvrigt det serielle virksomhedsprincip. En *serie* er et system af komponenter uden nævneværdige side- eller overordningsrelationer. Komponenterne eksisterer parallelt og under ensartede betingelser.²⁵

Således er de produktive delsystemer organiseret serielt på det marked, som er deres fælles overordnede betingelse. Og på samme måde er familierne organiseret serielt direkte under V_n -niveauet, altså med kun den samfundsmæssige totalvirksomhed som deres fælles eksistensbetingelse.

Analysen af det ydre virksomhedshierarki bringer os således over i en ren samfundsvidenskabelig teori-dannelse. En samfundsteori, der dog har den fordel, at dens umiddelbare processuelle grundbegreb - virksomheden - hele tiden bringer os tilbage til V_0 -niveauet, og dermed til det basale samfundsmæssige delsystem, som er det menneskelige individ. Den grundlæggende antropologiske modsigelse er jo netop, at det menneskelige individ på den ene side som basal samfundsmæssigt delsystem tilhører samfundsvidenskabens genstandsområde, og på den anden side som en særegen genstand med et særegent væsen, personligheden, tilhører et andet genstandsområde - nemlig psykologiens.

4.2 Det indre virksomhedshierarki - personligheden

Ved skellet mellem det antropologiske genstandsfelts to forskellige områder - samfundsvidenskabens område og psykologiens område må der ontologisk være et skel i væsen eller *logos* med Elstrup Rasmussens begreb.

Hvor den samfundsvidenskabelige genstand - samfundssystemet har kulturen som sit væsen, et væsen der både viser sig i samfundsstrukturen og i (kultur)-historien, der vil vi for det menneskelige individ postulere et for dette særegent væsen - personligheden.

Personligheden kan ses som en rent samfundsmæssig nødvendighed. Svarende til virksomhedens individuelle niveau - V_0 - må der ske en styring af denne individuelle virksomhed. Det er denne styring, som er personlighedens basale funktion. Styringen af den individuelle virksomhed har imidlertid to sider:

den eksterne side: integrationen *i det ydre* virksomhedshierarki
den interne side: integrationen *af det indre* virksomhedshierarki.

Nu er menneskets ydre virksomhedshierarki ikke en fast struktur, som det enkelte individ kan kodes genetisk efter (med indlæringsmæssige muligheder for modifikation). Det er som beskrevet i forrige underafsnit knyttet til kulturen, som er historisk - sociogenetisk. Dette indebærer, at *indkoblingen* af det enkelte individ bliver en meget kompliceret proces, der helt ophæver den præ-antropologisk biologisk dominerede ontogenese til en ny type af udvikling - personlighedsudviklingen eller *idiogenesen*. Indkoblingen stiller selvfølgelig også nogle nødvendige krav til kulturen, der som en særlig funktion må have denne indkobling. Vi må forstå denne indkobling, som et alment antropologisk forhold. Og jeg foreslår begrebet *myndiggørelse* for denne proces, hvor individet bliver indkoblet i samfundssystemet. Denne myndiggørelsesproces har imidlertid to sider. Vi har allerede kaldt den psykologiske side for *personlighedsudvikling* eller idiogenese. Den sociologiske side kan vi kalde for *socialisation*, da nu dette indtryk er blevet så udbredt. Heldigere havde det måske været, at kalde denne kulturelle myndiggørelsesfunktion for kultivation (engelsk "enculturation").

Vi har indtil nu hovedsageligt set på personlighedens eksterne opgave, integrationen af individets virksomhed i det ydre virksomhedshierarki. Men som vi har set i gennemgangen af Leontjews teori, har personligheden også et *indre hierarki* at organisere. V_0 -virksomheden kan ses som et kompliceret system af handlinger, der nok alle er knyttet til det samme individ, men som foregår adskilt i tid og rum. Det er først og fremmest netop denne evne til at integrere isolerede handlinger til virksomheder, som er sammenhængende over tid, der er karakteristisk for menneskelig personlighed. Og ganske som den betydningsmæssige side af kulturen er knyttet til den overordnede integration af det ydre virksomhedshierarki, sådan er den betydningsmæssige side af personligheden - altså *bevidstheden* - knyttet til integrationen af det indre virksomhedshierarki. Til den hierarkiske række: operation, handling og virksomhed, har vi altså en modsvarende niveau-delning af personligheden i et operationelt niveau og et bevidsthedsmæssigt niveau. Operationen foregår kun på det operationelle niveau. V_0 -virksomhe-

den er som overordnet, integreret proces kun mulig på det bevidstheds-mæssige niveau. Handlingen er som den intermediære position i det indre virksomhedshierarki både knyttet opadtil - altså til bevidstheden, og nedadtil - altså til det operationelle system. Når en aktivitet i det indre virksomhedshierarki skifter niveau, skifter den også tilknytning i forhold til det operationelle system og til bevidstheden. Ved en forskydning nedad sker der en operationalisering. Ved en forskydning opad sker der en bevidstgørelse.

Vi har i denne analyse af personligheden tilsyneladende koncentreret os om den kognitive side af personligheden. Imidlertid ligger der i selve i virksomhedsbegrebet en grundlæggende intentionaltitet - en tilskyndelse, hvis personlighedsmæssige aspekt er det, som hos Leontjew hedder motiv. Ligesom personligheden vertikalt er blevet inddelt i et operationelt og et bevidstheds-mæssigt niveau, vil jeg derfor også foretage en horisontal inddeling i dens *tilskyndelsesmæssige* side - eller *karakteren*, og dens *udførelsesmæssige* side - eller *kapaciteten*. Når dette skema bliver udstyret med interne kategorier, får vi følgende heuristiske personlighedsmodel:

niveau	Personlighedens side	
	Karakter (tilskyndelse)	Kapacitet (udførelse)
bevidsthed	værdiopfattelse	erkendelse
operationelle system	emotionelle system	færdigheds- system

Personlighedsudviklingen består således ikke kun i kapacitetens indkobling i kulturens redskabs-side, men også i karakterens indkobling i kulturens organisations-side. Ligesom *nomos* kan ses som indbegrebet af relationer i samfundssystemet, sådan kan *det emotionelle system* ses som indbegrebet af alle individets relationer til de personer, som det indgår i virksomhed med. Og ligesom *etos* kan ses som den betydningsmæssige repræsentation gennem hvilken *nomos* styres, så kan værdiopfattelsen ses som den bevidstheds-mæssige repræsentation gennem hvilken det emotionelle system styres.

4.3 Det autonome system - personlighedens sammenbrud

I (Karpatschof, 1980) har jeg på grundlag af Engelstedts psykogenese-teori (Engelsted, 1980) forsøgt at opstille følgende model af den menneskelige psyke:

Psykisk niveau	Udviklingsdimension		Psykisk aspekt	
	Fylogeni	Idiogeni ²⁶	Karakterside	Kapacitetside
tetisk	antropisk	skole-	værdiopfattelse	erkendelse
ikonisk	mammal	før-skole	emotionelle system	færdigheds-system
tonisk	vertebrat	baby-	affektssystem	senso-morotisk system

Man vil bemærke, at det nederste niveau, det toniske, slet ikke er medtaget i personlighedsmodellen. Hvad er nu årsagen til denne modsigelse, at personligheden har 2 niveauer, mens den menneskelige psyke har 3 niveauer? Forklaringen er simpelthen, at det toniske niveau slet ikke tilhører personligheden. Det toniske niveau fungerer efter et instinkt-princip, der indebærer en høj grad af autonomi. Derimod fungerer såvel det ikoniske, som det tetiske niveau efter et indlærings-princip, der indebærer integration i et større socialt system.

Den type virksomhed, som Leontjev bestemmer som menneskelig, og som vi i det foregående har beskæftiget os med, vil jeg kalde for *integreret virksomhed*. Integreret virksomhed er virksomhed, der er integreret i et ydre hierarki, en integration der som vi har set forudsætter bevidsthedens medvirken. Imidlertid må ethvert kompliceret biologisk system have indbygget indre reguleringsmekanismer, der træder i funktion, når der kommer blokeringer i systemets virksomhed. Således er der af etologerne på det toniske niveau hos lavere vertebrater påvist tomgangs- og overspringsbevægelser, når der henholdsvis er et fungerende instinkt, hvis naturlige udløsning er forhindret, og når to instinkter eller instinkt-bestemte adfærdformer kommer i indbyrdes konflikt.²⁷

Hos pattedyr har man siden Parlov²⁸ fremkaldt eksperimentelle neuroser, når f.eks. to indlærte skemaer kommer i modstrid, eller når en indlæringsituation er inkonsistent.

Hos mennesket optræder samme type af konflikter, men nu med den komplikation, at konflikten ud over at foreligge operationelt også foreligger for bevidstheden. Dette er naturligvis almindeligvis netop, hvad bevidstheden er beregnet til. Altså at kunne løse problemer abstrakt, som ikke kan løses konkret. Men i de tilfælde hvor problemet hverken kan løses konkret eller abstrakt, måske fordi modsigelsen er bestemt på et niveau i det ydre hierarki, som ligger hinsides individets egen indflydelse og erkendelse, så har individet faktisk fået fordoblet problemet. I stedet for at være en fordel bliver bevidstheden en fatal belastning. Her bliver den kortsigtede løsning, at iliminere bevidstheden fra problemet. Der må med andre ord ske en fortrængning²⁹

Der er imidlertid stor forskel på den operationalisering af en handling, der forskydes nedad til en mekanisk operation, og så den neutralisering af bevidstheden, der sker ved fortrængning. I det første tilfælde har vi et typisk eksempel på integreret virksomhed, hvor operationaliseringen sker

som et led i den bevidste styring. I det andet tilfælde har vi derimod en helt fremmed type virksomhed, *den autonome virksomhed*. Den autonome virksomhed er ikke som den integrerede vendt mod det ydre virksomhedshierarki. Den autonome virksomhed er en beskyttelsesforanstaltning, der principielt slet ikke har nogen samfundsmæssig funktion, men en ren psykologisk, nemlig at sikre det psykiske systems overlevelse på trods af dets eksisterende indre konflikter.

Hvis fortrængningen kun er lokal, altså begrænset til det aktuelle konfliktområde, så opstår der et afledt problem med at harmonisere den lokale autonome med den omgivende integrerede virksomhed. Det sker ved at udfylde det område i bevidstheden, der er fortrængt, med en pseudo-bevidsthed. Disse processer kalder Freud for sekundær-processer, mens den autonome virksomheds processer kaldes primære. Dette er da også korrekt ved en sådan psykopatologisk symptomdannelse. Men den antropologiske fejlslutning hos Freud består i, at ophøje denne autonome virksomhed til almen menneskelig virksomhed. Derfor kommer Freud til at identificere det autonome psykiske system, der er komplementært i forhold til personligheden, med selve personligheden. Og derved kommer han til at stigmatisere bevidsthedens processer som *sekundære*. Men de er fundamentalt *primære*. De er primære på det tetske niveau, som er det styrende ved den integrerede virksomhed. Kun ved de blokeringer i denne integrerede virksomhed, der fremtvinger en overgang til et helt andet virksomhedsprincip - nemlig det autonome, bliver de pseudo-bevidste processer sekundære i forhold til processerne i det autonome system.

NOTER

- ¹ Ved en universalteori forstår jeg det samme som en *logi* for en universelt genstands-område (jvf. Karpatschof, 1980a).
- ² Jvf. Sève, 1978, p.205ff og p.275ff.
- ³ Jeg har fremført en kritik af genspejlingsteorien i Karpatschof, 1980a.
- ⁴ Leontjew, 1977, p.109.
- ⁵ Ibid. p.112.
- ⁶ Ibid. p.345.
- ⁷ Sève, 1978, p.185.
- ⁸ Rasmussen, 1980, p.119.
- ⁹ Leontjew, 1977, p.106.
- ¹⁰ Ibid. p.107.
- ¹¹ Ibid. p.318.
- ¹² Ibid. p.319.
- ¹³ Ibid. p.321.
- ¹⁴ Ibid. p.565.
- ¹⁵ Ibid. p.567.
- ¹⁶ Jvf. Bastable, 1975, p.240.
- ¹⁷ F.eks. i Laszlo, 1973.
- ¹⁸ Leontjew, 1977, p.574.

- ¹⁹ Ibid. p. 349.
²⁰ Ibid. p.353.
²¹ Ibid. p. 531.
²² Ibid. p. 568.
²³ Jvf. ibid. p. 576.
²⁴ Jvf. Whitehouse, 1977.
²⁵ Begrebet serialitet er inspireret af Sartres distinktion mellem gruppe og serie i Kritik af den dialektiske fornuft, jvf. Sartre, 1972, p.94.
²⁶ De idiogene stadier er her tentativt opdelt i overensstemmelse med Piaget's kronologi. Modellen er inspireret af Piagets udviklingspsykologi hvad angår kapacitetssiden. Jvf. Piaget, 1971. Med hensyn til karaktersiden har jeg derimod været påvirket af Shand (Shand, 1914), hvis karakterbegreb jeg i vid udstrækning har overtaget. Der er dog her nogle terminologiske uoverensstemmelser, idet Shands "emotion" svarer mit affekt-begreb, mens Shands "sentiment" svarer mit emotions-begreb.
²⁷ Lorenz, 1963, p.53ff.
²⁸ Jvf. Miller, 1972, p.209f.
²⁹ Jvf. Freud, 1972, p.229ff.

LITTERATUR

- BASTABLE, P.K. *Logic: Depth Grammar of Rationality*, Dublin, 1975.
 ENGELSTED, N. "Psyko-genesen", *Psyke og Logos*, nr. 1, København, 1980.
 FREUD, S *Psykoanalysen*, København, 1972.
 KARPATSCHOFF, B. "Psykologiens grundlægger og psykologiens grundlag" i *Psykologi ogPsykoanalyse*, M. Hein et al. (eds.) København, 1980 b.
 KARPATSCHOFF' B. "Psykologiens grundlægger og psykologiens grundlag" i *Psykologi ogPsykoanalyse*, M. Hein et al. (eds.) København, 1980 b.
 LASZLO, E. *Introduction to Systems Philosophy*, N.Y. 1972.
 LEONTJEW, A.N. *Problemer i det psykiskes udvikling*, København 1977.
 LEONTJEW, A.N. *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit*, Berlin, 1977b.
 LORENZ, K. *Det såkaldt onde*, København, 1963.
 MILLER, G.A. *Psykologi - Videnskaben om bevidsthedslivet*, København, 1972.
 MORGAN, E. *Hvor kom Kvinden fra?*, København, 1973.
 PIAGET, J. *Barnets psykiske udvikling*, København, 1971.
 RASMUSSEN, O.E. "Den menneskelige personligheds idiogenese", *Psyke og Logos*, nr. 1, København 1981,
 SARTRE, J.-P. *Kritik af den dialektiske fornuft*, København, 1972.
 SÈVE, L. *Marxisme og personlighedsteori*, København, 1978.
 SHAND, A.F. *The Foundation of Character*, London, 1914.
 WHITEHOUSE, R. *The first Cities*, Oxford, 1977.